

การบรรลุโมกษะ และ ผลของการบรรลุโมกษะ

การบรรลุโมกษะ

ตามความเชื่อของชาวอินเดียอารยันสมัยอุปนิษัท เมื่อบุคคลสามารถเข้าถึงอาत्मิน
 ของตน และรู้งานถึงความ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างอาत्मินของตนกับพรหมันได้อย่าง
 ดั่งแท้ ความคิดที่ว่าตนเองมีความ เป็นปัจเจกบุคคล [อิหังการ และ มมังการ] ก็จะเป็นอัน
 หมกคลุ่นไปพร้อมกับการที่ได้บรรลุถึงภาวะพรหมันซึ่งมีธรรมชาติเป็นอนันตะ และเป็นอมตะ
 และโดยการบรรลุถึงภาวะดังกล่าวนี้เอง บุคคลผู้นั้นย่อมสามารถ ละความทุกข์ทางโลกทั้ง-
 ปวง เป็นผู้หลุดพ้นแล้วจากการ เวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารตลอดกาล¹ หรือที่เรียกว่า
 การบรรลุโมกษะ

กล่าวโดยสรุปก็คือ บุคคลจะบรรลุโมกษะ หรือหลุดพ้นจากสภาวะการ เวียนว่าย
 ตายเกิดในวัฏสงสารใด ก็โดยการที่จะคงพยายามเข้าถึงภาวะที่ตนเองใคร่รู้งานเห็นจริง
 ว่า อาत्मินของตนเป็นหนึ่งเดียวกับพรหมัน

หนทางที่จะบรรลุโมกษะ

ตั้งแต่ที่โลกถ้ามานแล้ว การบรรลุโมกษะจะเป็นไปได้อย่างไรก็ต่อเมื่อบุคคลสามารถรู้งาน
 เห็นจริงว่า เนื้อแท้ของตนมีความ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับเนื้อแท้ของทุกสิ่งทุกอย่างใน
 สกลจักรวาล [อาत्मิน = พรหมัน] ส่วนในเรื่องหนทางที่จะไปสู่โมกษะ หรือวิธีที่จะทำให้
 บุคคล เกิดความรู้งานเห็นจริงดังกล่าวได้ [ภายหลังจากที่ได้ ยานชั้นตอนตามที่ระบุไว้แล้ว

¹ ศุภนทวารัมภกอุปนิษัท 1.4.10

การรูกอุปนิษัท 1.3.8

ในบทที่ 3] ในคัมภีร์อุปนิษัตมีกล่าวไว้ 3 ทาง คือ :-

- 1) ทางที่อาศัยความรู้เป็นหลัก หรือที่เรียกว่า "ชชานมารค"(ชชาน-มารค)
- 2) ทางที่อาศัยความจงรักภักดีในพระผู้เป็นเจ้าเป็นหลัก หรือที่เรียกว่า "ภักตีมารค"(ภักตี-มารค)
- 3) ทางที่อาศัยการกระทำเป็นหลัก หรือที่เรียกว่า "กรรมมารค"(กรรม-มารค)

ในบรรดาหนทางทั้ง 3 นี้ หนทางแรกมีกล่าวถึงมากที่สุด ในคัมภีร์อุปนิษัต โดย เฉพาะอย่างยิ่งในคัมภีร์อุปนิษัตรุ่นเก่า ๆ นอกจากนั้น ยังถือว่าเป็นหนทางตรงเข้าสู่โมกษะ อีกด้วย ทั้งนี้เพราะชาวอินเดียโบราณสมัยอุปนิษัตเชื่อว่า บุคคลจะบรรลุโมกษะได้ด้วยความรู้¹ เท่านั้น ส่วนหนทางอื่น ๆ ทั้ง 2 คือ ภักตีมารค และ กรรมมารค นั้น ถือเป็นหนทางที่ใหม่กว่า และมีพบน้อยมากในคัมภีร์อุปนิษัต นอกจากนั้น ยังถือว่าเป็นหนทางที่มีความสำคัญเป็นรองชชานมารค อีกด้วยเนื่องจากมีฐานะเป็นเพียงทางที่จะนำเข้าสู่ชชาน-มารค อีกทีหนึ่งก่อนที่จะบรรลุโมกษะได้²

¹ ในมณฑลอุปนิษัต 1.1.4-5 ใ้มีการจำแนกความรู้ออกเป็น 2 ระดับ คือ 1) ความรู้ระดับต่ำ(ปฺรา-วิทฺยา) อันได้แก่ ๓ ระดับทั้ง 4 กับเวททั้ง 6 คือ สัทศาสตร์(ศิกฺษา), กิจพิธีศาสตร์(กฺฤป), วยากรรม(วยากรรม) , นิรุกติศาสตร์(นิรุกฺติ), ฉันทศาสตร์(ฉนฺท), คาราศาสตร์(โชยฺติษฺ) และ 2) ความรู้ระดับสูง(ปฺรา-วิทฺยา) อันได้แก่ ความรู้ที่จะทำให้บุคคลสามารถเข้าใจพระมหันต์ไม่มีวันเสื่อมนั้น(คทฺขรฺม) ได้ สำหรับ "ความรู้" ในที่นี้ย่อมหมายถึงความรู้ระดับสูง(ปฺรา-วิทฺยา) เท่านั้น

² R.L. Turner, "Karma - Marga," Encyclopaedia of Religion and Ethics, ed. James Hastings, VII (1915): 677

ในสมัยอุปนิษัทระยะแรก ๆ ชาวอินเดียนั้นยังถือกันว่า พรหมมีสภาจะเป็นนามธรรมอย่างแท้จริงเพียงประการเดียว และมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับอาตมันของคนเราอย่างแท้จริง ดังที่มีกล่าวไว้ในศกทวารันยกอุปนิษัทว่า : ส วา อยมามา พรหม , "แท้จริง อาตมันนั้นแท้ก็คือพรหมนั้น"¹ ในลักษณะเช่นนี้ พรหมนั้นย่อมไม่อยู่ในฐานะที่คนเราจะยกย่องนับถือให้เป็นพระผู้เป็นเจ้าที่มีความแบ่งแยกเป็นคนละฝ่ายกันกับคนเรา² หรือเป็นพระผู้เป็นเจ้าที่จะคอยดูแลเอาใจใส่และรับเครื่องสังเวทจากคนเราได้ แก่พรหมนั้น

¹ ศกทวารันยกอุปนิษัท 4.4.5

² ความเชื่อในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างแท้จริงของพรหม-อาตมันนี้เอง ที่ทำให้ความคิดในเรื่องความแตกต่างระหว่างมนุษย์ในฐานะที่เป็นบุุชชาและผููดาวเครื่องสังเวท กับ เทพเจ้าในฐานะที่เป็นผู้รับการบูชาและผู้รับเครื่องสังเวทตกสืบไป ดังจะเห็นได้จากข้อความในศกทวารันยกอุปนิษัท 1.4.10 ที่มีกล่าวไว้ว่า "บุคคลผู้บูชาเทพเจ้าอื่น ๆ นอกจากอาตมัน โดยคิดว่าเทพเจ้าเป็นฝ่ายหนึ่ง และตนเองเป็นอีกฝ่ายหนึ่ง ย่อมเป็นคนที่ไม่รู้อะไรเลย"(อต โย อนุยัม เทวตานุปาสเต , อนุโย 'เสา อนุโย' หมสุมิติ , น ส เวท)

ในที่นี้มีได้หมายความว่า จะให้บุคคลหันมาบูชาอาตมันในฐานะที่เป็นเทพเจ้าแทน แต่ที่กล่าวเช่นนั้นก็เพียงเพื่อจะแสดงให้เห็นว่า ความแตกต่างกันโดยเนื้อแท้ของสิ่งต่าง ๆ ทั้งหลายย่อมไม่มีอยู่เลย

นอกจากนั้น ในศกทวารันยกอุปนิษัท 3.9 ยังมีการลกรจำนวนเทพเจ้าจากที่เชื่อว่า มีอยู่ 3,306 เป็น 33,6,3,2,1 $\frac{1}{2}$ และในที่สุดเหลือเพียง 1 คือ ปราม หรือ อาตมันเท่านั้น และปรามนั้นก็คือพรหม (กณ เอโก เทว อิติ . ปราม อิติ , ส พรหม) โดยถือว่า แท้จริง ความมีอยู่ของเทพเจ้าทั้งหลายล้วนขึ้นอยู่กับอาตมันหรือพรหม กล่าวโดยสรุปก็คือ แท้จริง เทพเจ้ากับมนุษย์ล้วนมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยเนื้อแท้ มิได้ต่างกันเป็นคนละฝ่ายเลย

เป็นสิ่งที่คนเราจะคงควบคุมตนเอง ซึ่งจะกระทำใ้ทุกความทรงจำย้อนกลับเราหาตัวเอง และพยายามค้นหาเนื้อแท้ของตนคือ อากัมน์ใหม่ ดังที่มีคำกล่าวไว้ในคัมภีร์อุปนิษัทว่า "พรหมณ์เป็นสิ่งที่จะคงอยู่ ส่วนสิ่งที่คนทั้งหลายบูชากันอยู่นี้หาใช่พรหมณ์ไม่"¹ "ผู้ใดที่สามารถตรูพรหมณ์นี้โดยยอมกลายเป็นอมตะ"² กล่าวคือ โศกหลุดพ้นจากสภาวะการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร ส่วนวิธีการที่จะรูพรหมณ์ได้นั้น คัมภีร์อุปนิษัทก็มีกล่าวไว้เช่นกันว่า "บุคคลผู้ปฏิบัติโดยะยอมจะสามารถมองเห็นธรรมชาติที่แท้จริงของพรหมณ์ได้ โดยผ่านเนื้อแท้ของอากัมน์ที่อุปมาเหมือนดวงประทีปที่อยู่ในร่างกายของตน"³ กวียเตศุนี จึงถือกันว่า "อากัมน์เป็นสิ่งที่บุคคลควรจะค้นหา และควรจะทำไ้ใหญ่แจ้ง"⁴

ทางที่จะบรรลุโมกษะโดยอาศัยความรู้แจ้งอากัมน์กล่าวถึงสติปัญญา และความสามารถของตนเองเป็นหลักโดยตลอดนี้ เรียกว่า ขชานมารค ถือเป็นหนทางที่เหมาะสมที่สุดสำหรับผู้ที่มีสติปัญญา มีความคิดลึกซึ้งอย่างนักปรัชญาเท่านั้น

ต่อมา ชาวอินเดียอารยันบางพวกมีความคิดว่า พรหมณ์ซึ่งมีสภาวะเป็นนามธรรม โดยสมบูรณ์ ไม่มีตัว มีตน ตามที่เคยเชื่อกันมาแต่แรกนั้น เป็นสิ่งยากยิ่งที่บุคคลจะรูแจ้งได้

¹ เกนอุปนิษัท 1.5 - 9

ศเทว พรหม กวี วิหิติ เนติ ยทิทมูลาสเท

² การุอุปนิษัท 2.3.9

ข เอกท วิหุรมฤคาสู เต ภวนุติ

³ เสวตาสวทรอุปนิษัท 2.15

กุเจิงอรรตที่ 1 และ 2 หน้า 71

⁴ ฉานโทคอุปนิษัท 8.7.1

กุเจิงอรรตที่ 1 หน้า 80

หนทางที่จะบรรลุโมกษะโดยอาศัยความรู้ในสิ่งที่เป็นนามธรรมเป็นหลักเพียงประการเดียวนั้น
 นั้นว่าเน้นทางที่แคบเล็กเกินไป จำกัดแค่เฉพาะผู้ที่มิสทิปัญญาดีเท่านั้น จึงจะสามารถย้ายไป
 สู่โมกษะได้ ดังนั้น เพื่อเป็นการเปิดโอกาสให้บุคคลทั่วไปสามารถบรรลุถึงโมกษะได้ จึงมี
 การยอมรับว่า พรหมนั้นมีสภาวะปรากฏเป็นรูปธรรม มีตัว มีตน หรือ มีความเป็นบุคคลด้วย
 เช่นกัน เรียกโดยทั่วไปว่า "อัส" ¹ มีฐานะเป็นพระผู้เป็นเจ้าสูงสุดที่มนุษย์สามารถรัก
 ขอพรต่าง ๆ นานา และบูชาด้วยเครื่องสังเวद्य ² ในทำนองเกี่ยวข้องกับพระประชาบดี
 ในคัมภีร์ชราณะ ความคิดดังกล่าวนี้มีปรากฏให้เราเห็นอย่างเด่นชัดใน เสวตาศวทรอุปนิษต์
 ในคัมภีร์อุปนิษต์เล่มนี้ ผู้แต่งคือ ฤๅเสวตาศวทระ ³ โคภกของรุทรเทพ ⁴ หรือ พระหระ ⁵
 ซึ่งมีฐานะเป็นเพียงเทพเจ้าชั้นรอง ๆ ในสมัยฤคเวท ⁶ ให้เป็นพรหมในสภาวะที่ปรากฏ

¹ อัสวาสาชอุปนิษต์ 1 , เสวตาศวทรอุปนิษต์ 1.8,9;3.7 ฯลฯ

² เสวตาศวทรอุปนิษต์ 4.13

³ เสวตาศวทรอุปนิษต์ 6.22

⁴ ในสมัยหลังพระเวท ชาวอินเดียนได้เจ้เห็นว่า "รุทร" เป็นนามที่ไม่ไพเราะ
 เพราะไม่เป็นมงคล โดยถือว่าคำนี้มีการสร้างคำขึ้นมาจากธาตุ "รฺ" ที่แปลว่า ร้องไห้
 ดังนั้น คำว่า "รุทร" จึงหมายถึง "ผู้ร้องไห้กว่าครวญ" ด้วยเหตุนี้ จึงเปลี่ยนนามเรียก
 เทพองค์นี้เสียใหม่ว่า "ศิวะ" ซึ่งแปลว่า ผู้มีมงคล นพนามเดิม ในเสวตาศวทรอุปนิษต์
 3.11 ก็มีการใช้คำว่า "ศิวะ" เป็นสมญาหนึ่งของรุทรเทพด้วย ตามคติอื่น ๆ พระศิวะถือ
 เป็นเทพเจ้าสูงสุดองค์หนึ่งนอกเหนือจากพระวิษณุและพระพรหม [น.]

ดูรายละเอียดใน A.A. Macdonell, Vedic Mythology (Delhi : Motilal Banarsidass), pp. 74 - 77

⁵ เสวตาศวทรอุปนิษต์ 1.10

⁶ ในคัมภีร์ฤคเวทปรากฏว่า มีบทสวดสำหรับรุทรเทพเพียง 3 บท เท่านั้น

Macdonell, Vedic Mythology, p. 74

ข้อสังเกตที่เห็นได้เด่นชัดเกี่ยวกับพรหมณ์ในสภาวะดังกล่าวก็คือ เป็นเพศชาย [ผู้.]¹ มีบทบาทหน้าที่ในการสร้าง กุมครองรักษา และทำลายโลกทั้งหลายในตอนสิ้นกัป² นอกจากนั้น ยังถือเป็นบุรุษวัยเทพที่มีความแตกต่างเป็นคนจะฝ่ายกับบุคคลผู้บุรุษชาควย

เมื่อเกิดความคิดในเรื่องพรหมณ์ที่มีสภาวะปรากฏเป็นรูปธรรม เป็นพระผู้เป็นเจ้าของ ผู้มีฤทธิ์อำนาจ (อิศนันุ) อันยิ่งใหญ่ ครอบครองโลก และสรรพสัตว์ทั้งหลาย³ จึงเกิดความเชื่อต่อไปอีกว่า พระผู้เป็นเจ้าของคัมภีร์สามารถช่วยให้บุคคลผู้ที่พระองค์โปรดปรานบรรลุ ถึงโมกษะได้ ความเชื่อดังกล่าวนี้เริ่มมีปรากฏให้พอเห็นได้แต่ยังไม่ชัดเจนนักในการอุปนิษัต จากข้อความที่ว่า "บุคคลไม่อาจจะเข้าถึงอาत्मันนี้ได้ด้วยคำบอกเล่า ด้วยสติปัญญา หรือ ด้วยการ ไศศคัมภีร์มาก แต่ด้วยการที่อาत्मันเลือกผู้ใด ผู้หนึ่งจึงจะสามารถรู้อาत्मันได้ เพราะอาत्मันจะเปิดเบรกรรมชาติที่แท้จริงของคนแก่บุคคลผู้หนึ่ง"⁴ และ "บุคคลผู้ปราศจาก ความชวนชววยในทางโลกย่อมมองเห็นอาत्मัน และความยิ่งใหญ่ของอาत्मันได้ กลายเป็น

¹ ในเศวตาศวทรอุปนิษัต 5.10 มีการกล่าวถึงอาत्मันซึ่งในขั้นนี้อาจถือได้ว่า มีค่าเท่ากับพรหมณ์ซึ่งมีสภาวะเป็นนามธรรมว่า: มีเพศกัมมิใช่ ไม่มีเพศกัมมิใช่ (ในว สุกฺริ น บุนาเนช น โจวายี นปุสกะ)

² เศวตาศวทรอุปนิษัต 3.2

³ เศวตาศวทรอุปนิษัต 3.1,2

⁴ การุทอุปนิษัต 1.2.23 มุณฑลอุปนิษัต 3.2.3

นายมาตุมา ปุรวจเนน อภโย น เมชบา น พหุณา ศุรุเทน :
ยเมไวช วฤณฺเต เทน ลภยสุ คสุโยม อาตุมา วิวฤณฺเต ทนฺ สุวามุ.

ผู้ปราศจากความเศร้าโศก [เพราะได้หลุดพ้นจากความทุกข์ในสงสาร] เนื่องจากความ
กรุณาของพระผู้สร้างสรรพสิ่งทั้งหลาย? " 1

แต่ในเสวตาศวทรูปนิมิต เราจะโคพบความเชื่อนี้อย่างเกินซัด ตัวอย่างเช่น
" ...จากนั้น โดยความโปรดปรานของพระผู้เป็นเจ้า บุคคลย่อมบรรลุถึงความเป็นอมตะ" 2
เป็นต้น

ตามความเชื่อตั้งกล่าว บุคคลผู้ประสงค์จะบรรลุโมกษะจะต้องทุ่มเทจิตใจทั้งหมด
จงรักภักดีต่อพระผู้เป็นเจ้าอย่างแน่วแน่ คิดถึงแต่พระผู้เป็นเจ้าอยู่ทุกขณะไม่ว่าจะอยู่ใน
อิริยาบถใด เพื่อให้จิตเป็นสมาธิตั้งมั่นอยู่เฉพาะในพระผู้เป็นเจ้าจนกระทั่งทำให้ความคิดที่
เป็นอหังการ และมมังการค่อย ๆ หมดสิ้นไป คงมีเหลือแต่พระผู้เป็นเจ้าเพียงอย่างเดียว

¹ การรูกอุปนิษิต 1.2.20

ทมกรทุะ ปศุยติ วิทโคโก ชาตุปุรสาทานุ มหิมานมาตุมนะ

อรรดกดาจารย์สังกรโคให้คำอธิบาย "ชาตุ-ปุรสาทา" ไว้ว่าหมายถึง การ
สรววมหรือควบคุมชาตุทั้งหลาย ซึ่งในที่นี้โคแก่ มนัส และ อินทรีย์ ให้องบหนึ่งเป็นสมาธิเพื่อ
ให้เกิดญาณรู้งจอากมัน แต่บางคนก็เสนอให้แปลว่า ความกรุณาของพระผู้สร้าง(ชา-กุด)
โดยนำไปเปรียบเทียบกับเนื้อความของเสวตาศวทรูปนิษิต 3.20 ซึ่งคล้ายกันมาก
เพียงแต่เปลี่ยนด้อยคำบางคำไปเท่านั้น: ทมกรทุะ ปศุยติ วิทโคโก ชาตุะ ปุรสาทานุ
มหิมานมีศม .

S. Radhakrishnan, The Principal Upanisads

(London : George Allen & Unwin, 1953), p. 618

² เสวตาศวทรูปนิษิต 1.6

" ... ชุมภูตฺ ทตฺ เคนามฤททวเมติ "

เท่านั้นในจิตใจ เมื่อบุคคลสามารถเข้าถึงพระผู้เป็นเจ้าได้ถึงขั้นนี้แล้ว ก็เชื่อกันว่า พระผู้เป็นเจ้าจะช่วยให้แนวทางการความคิดในบุคคลผู้นั้นสามารถรู้อัจฉริยะถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างอาตมมันของตนกับพรหมมันทันที ซึ่งจะทำให้บุคคลผู้นั้นได้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร

หนทางที่จะบรรลุโมกษะโดยอาศัยความจงรักภักดีในพระผู้เป็นเจ้าเป็นหลักสำคัญนี้ เรียกว่า ภักดีมารคะ ถือเป็นหนทางที่เบิกกว้างให้บุคคลโดยทั่วไปไม่จำเป็นต้องมีสติปัญญาดี สามารถบรรลุถึงโมกษะได้สำเร็จ

ส่วนหนทางที่จะบรรลุโมกษะโดยอาศัยการกระทำของตนเป็นหลักซึ่งเรียกว่า กรรมมารคะ นั้น แทนจะหาไม่พบเลยในคัมภีร์อุปนิษิต ทั้งนี้เพราะชาวอินเดียอารยันส่วนใหญ่ในสมัยนั้นมีความเชื่ออย่างแนบแน่นในเรื่องกฎแห่งกรรมว่าเป็นสาเหตุที่ทำให้บุคคลต้องมีการเกิดใหม่เพื่อรับผลการกระทำของตน ถึงแม้ว่าจะเป็นกรกระทำกรรมก็ตามหลักศาสนาอื่นใดแก่ การประกอบพิธีปฏิบัติ การให้ทาน และการบำเพ็ญตบะ¹ ก็ตาม ดังจะเห็นได้จากข้อความในสฤททวาริษยคูปนิษิตที่กล่าวถึงโชคชะตาของบุคคลผู้ประกอบคุณงามความดี ดังกล่าวว่า ภายหลังจากที่บุคคลผู้นั้นตายลง เขายังจะต้องไปโดยทางที่เรียกว่า "ปิตฤยาน"

ศูนย์วิทยพัทธยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ ทบะ [แปล-จากธาตุ "ตป" ที่แปลว่า ทำให้ร้อน] คือการทรมานตนให้ลำบากเพื่อเผากรรมกิเลสอันเป็นบ่อเกิดของกรรมชั่วทั้งปวง และความผูกพันอยู่กับความสุขทางโลกซึ่งเป็นศัตรูของความหลุดพ้นจากสงสาร

ซึ่งเส้นทางไปของผู้ที่ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสาร¹

อย่างไรก็ตาม ในมูขทกอุปนิษัท เราได้พบความคิดที่แตกต่างไปจากคัมภีร์อุปนิษัท
เล่มอื่น ๆ โดยทั่วไป กล่าวคือ ความคิดที่ว่า บุคคลจะสามารถบรรลุโมกษะได้โดยอาศัย
การกระทำเป็นหลักจากข้อความที่กล่าวว่า

โดยอำนาจของทมะ พรหมนั้นยอมแต่สุรานุออกไป อาหารจึงเกิดมีขึ้นจากพรหมนั้น
จากอาหารจึงเกิดปราวณ, มนัส, สัตย [หมายถึง ธาตุทั้ง 5² อันเป็นองค์ประกอบ
พื้นฐานของมนุษย์ทุกคน] , มนุษย์ หรือชาวโลกทั้งหลาย [และกรรม ตามลำดับ]
พรหมนั้นซึ่งเป็นอมตะย่อมมีอยู่ในกรรมทั้งหลาย³

ในที่นี้ คำว่า "กรรม" อันมีฐานว่าน่าจะมีความหมายเฉพาะตามที่ปรากฏอยู่
เป็นประจำในคัมภีร์ทราหณะคือ หมายถึง "การประกอบพิธีฮุตวี"⁴ ดังนั้น คำกล่าวที่ว่า

¹ สฤททวารัณยกอุปนิษัท 6.2.16

ในมูขทกอุปนิษัท 1.2.10 มีกล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า "คนโง่เขลาเท่านั้น
ที่คิดว่า การประกอบพิธีฮุตวีและให้ทักษิณานกพรหมณ์เป็นสิ่งที่ประเสริฐสุด เขาไม่รู้สิ่งอื่น
ที่ดีกว่านี้ [คือ ความรู้เรื่องพรหมัน-อากัมมัน] ดังนั้น ครั้นเมื่อเขาได้เสวยผลของกรรมดี
ในสวรรค์ชั้นสูงสุดเสร็จสิ้นแล้ว ก็จะต้องกลับมาเกิดในโลกนี้อีกหรือโลกที่ต่ำกว่า"

(อัญญาปุรุษม มนุชฌานา วรिษฐี นานุชย เศโรโย เวทมนเต ปุรุษชาระ , นากชย ปณชเร
เต สุกชเต ๗ นุกุเทวมิ โลกั ทินศรี वा วิศนक्ति)

² Radhakrishnan, The Principal Upanisads, p. 673

³ มูขทกอุปนิษัท 1.1.8

ทปสา จิยเต สฺรหม ตโต ๓ นุชนกิชายเต , อนุนาตุ ปฺราโวย มนะ สทฺย โลกาะ ๓ รมช
จามฤต

⁴ Turner, "Karma - Mārga," Encyclopaedia of Religion
and Ethics, VII : 676 - 677

"กรรมนั้นซึ่งเป็นอมตะย่อมมีอยู่ในกรรมทั้งหลาย" จึงควรที่จะหมายความว่า บุคคลย่อมสามารถเข้าถึงกรรมนั้น (กล่าวคือ บรรลุโมกษะ) ได้ ด้วยการประกอบมีชฎุทธิ¹

ด้วยเหตุนี้ เราจึงอาจจะสรุปได้ว่า นอกจากหนทางที่เรียกว่า ขพาณมารค และ ภักติมารค แล้ว บุคคลยังสามารถที่จะบรรลุโมกษะได้โดยทางที่เรียกว่า กรรมมารค ซึ่งส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นอยู่ที่การประกอบมีชฎุทธิ² อีกด้วย ถึงแม้ว่าในคัมภีร์รูปนิยิตจะปรากฏว่า มีการกล่าวถึงการบรรลุโมกษะโดยทางที่เรียกว่า กรรมมารค นี้เพียงครั้งเดียว และไม่คอยชักเจนเท่าใดนัก แต่ในระยะเวลาดังกล่าวหลังสมัยพระเวท การที่จะบรรลุโมกษะโดย "กรรมมารค" ได้เป็นที่นิยมเชื่อถือกันมาก³ ทั้งนี้อาจจะสันนิษฐานได้ว่า เนื่องจากอิทธิพลของหลักคำสอนในคัมภีร์ภควัทคีตา [500 - 200 ปีก่อนคริสตกาล⁴] ซึ่งสนับสนุนบุคคลให้กระทำกรรม[ดี]⁵ กล่าวคือ ในบุคคลทุกคนปฏิบัติหน้าที่ของตน⁶ ให้ถูกต้อง

¹ เปรียบเทียบกับภควัทคีตา 3.15

² Turner, "Karma - Mārga," Encyclopaedia of Religion and Ethics, VII : 676 - 677

³ Ibid., p. 676

⁴ P.V. Kane, History of Dharmasāstra, 2nd ed. (Poona : Bhandarkar Oriental Research Institute, 1973), 4 : IX

⁵ ภควัทคีตา 3.8

นิตยํ กुरु กุรม ตวํ กุรม ชุชยาโย นยกุรมณะ

[ตามจงกระทำกรรม(ดี) เป็นเนืองนิตย์ เพราะการกระทำนั้นดีกว่าการไม่กระทำ]

⁶ ภควัทคีตา 3.35 กล่าวถึงความสำคัญของการทำหน้าที่เฉพาะของตนว่า "หน้าที่ของตนแม้จะปราศจากคุณ ก็ยิ่งดีกว่าหน้าที่ของผู้อื่นที่ตนทำไม่ได้" (เศรชยานุ สวชชโม วิคุณะ ประชรมมากสูนุสุตาท)

ตามกฎเกณฑ์ของระบบวรรณะ¹ และประกอบพิธีชุธิธีอันเป็นหน้าที่ทางศาสนาโดยไม่
บกพร่อง² ตลอดจนกระทำกิจเพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวมในสังคมด้วย³ แต่ในการ
กระทำกรรมทั้งหลายเหล่านี้ ผู้กระทำจะต้องไม่มีจิตผูกพันกับผลของการกระทำเลย⁴
กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ให้บุคคลกระทำหน้าที่ของตน และสงเคราะห์ผู้อื่นโดยปราศจาก
อารมณ์ยินดี-ยินร้าย ไม่มุ่งหวังในผลของการกระทำ โดยการกระทำดังกล่าว บุคคลจะ
สามารถละทิ้งความคิดที่เป็นอหังการและมมังการได้สำเร็จ เป็นผู้มีจิตใจบริสุทธิ์ สามารถ
รูปร่างพรหมัน-อาत्मันได้ ตัวอย่างของบุคคลผู้บรรลุโมกษะโดยอาศัยการกระทำเป็นหลัก
คือ พระเจ้าชนก⁵ แห่งแคว้นวิเทหะ ผู้มีชื่อเสียงปรากฏอยู่ในทศนหารัมยกถุณิมิต

ประเภทของโมกษะ

ในคัมภีร์อุปนิษัต มีการกล่าวถึงลักษณะของการบรรลุโมกษะที่แตกต่างกัน 3 แบบ
ได้แก่

- 1) ชีวันมุกติ คือ การบรรลุโมกษะในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่
- 2) วิเทหมุกติ คือ การบรรลุโมกษะในตอนที่ตาย
- 3) กระมะมุกติ [กรม-มุกติ] คือ การบรรลุโมกษะเป็นลำดับขั้นภายหลัง

ความตาย

บุคคลที่สามารถรูปร่างอาत्मันหรือบรรลุโมกษะได้ในระหว่างที่ยังมีชีวิตอยู่
เรียกว่า "ชีวันมุกตะ" สำหรับบุคคลประเภทนี้ การที่จะมีชีวิตอยู่ต่อไปหรือจะสิ้นชีวิตลง

1 ภควัทคีตา 2.31,33;18.41 - 45

2 ภควัทคีตา 3.9 - 13

3 ภควัทคีตา 3.20,25

4 ภควัทคีตา 2.47;3.19

5 ภควัทคีตา 3.20

ในทันทีย่อมไม่มีผลกระทบกระเทือนใด ๆ ต่อผลได้-ผลเสียของเขาเลย เพราะเขามีสติ
รู้ตัวอยู่ตลอดเวลาว่า เขาได้บรรลุถึงจุดหมายปลายทางเรียบร้อยแล้ว อากัมันของเขา
โคจรลุล่วงเป็นอิสระจากเครื่องผูกพันทางโลกทั้งปวง เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพรหมัน
ซึ่งเป็นภาวะนามธรรมอันไม่มีขอบเขตจำกัดทั้งกาละ ทั้งเทศะ และเป็นอันมีอิสระตลอดกาล
ความตายมิได้ทำให้เขาได้รับสิ่งใดที่ยิ่งกว่านี้ขึ้นไปอีกได้ และการมีชีวิตอยู่ต่อไปในโลกนี้
ก็ไม่อาจที่จะทำให้เขาแปลกเป็นอนัตตากับโลกได้เช่นกัน : เขาจะเป็น [เสมือน] นักสังเกต
การณ์มองดูความเป็นไปต่าง ๆ ในโลกโดยที่ตนเองมิได้แตะต้องของเกี่ยวข้องกับเขา
ในทำนองเดียวกับผู้ที่กำลังชิมรสขอมเหียงแต่ตนเองมิได้แตะต้องรส
เลย¹ ตัวอย่างของบุคคลผู้สามารถบรรลุโมกษะได้ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ได้แก่ พระเจ้า-
ชนกแห่งแคว้นวิเทหะในพจนานุกรมกฤษณะ² และเสวกเทวีในฉานโทคยอุปนิษั³
เป็นคน

ส่วนการบรรลุโมกษะประเภทที่เรียกว่า วิเทษุภคิ หรือการบรรลุโมกษะใน
ทันทีที่บุคคลตายลงนั้น สันนิษฐานว่าเกิดจากชาวอินเดียนโบราณบางพวกซึ่งคงจะมีจำนวน

¹ เกานีตทิพรานมณะอุปนิษั 1.4

² พจนานุกรมกฤษณะ 4.4.23

³ ฉานโทคยอุปนิษั 6.16.3

มีใ้ชอบ [เนื่องจาก ความคิดในเรื่องวิเศษญกก็มีปรากฏอยู่หลายแห่งในคัมภีร์อุปนิษั๑]
 เขาใจว่า การบรรลุโมกษะที่แท้จริงจะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อบุคคลปราศจากร่างกายแล้ว
 เท่านั้น² โดยพวกเขามีความเชื่อว่า อากัณของตนมีการแยกตัวออกจากพรหมันเป็น
 การชั่วคราวในระหว่างที่ยังครองร่างเพื่อเวียนว่ายตามเกิดอยู่ในโลกนี้ และเนื่อง
 จากความเชื่อที่ว่า มีช่องว่างทางคานะระหว่างพรหมันกับอากัณนี้เอง³ ที่ทำให้

1 ในเคนอุนิษั 2.5 มีการกล่าวถึงความเชื่อในเรื่องวิเศษญกไว้ว่า
 "บัณฑิตผู้รู้แจ้งอากัณที่มีอยู่ในสรวสัตัวทั้งหลาย เมื่อจากโลกนี้ไปแล้วย่อมกลายเป็น
 อมตะ" (ภูเตษุ ภูเตษุ วิจิบุคย ชีระะ เปุรฤยาธุนาสุโลกาหมฤตา ภวนุติ) ข้อความ
 ดังกล่าวนี้อาจนำไปเปรียบเทียบกับพจนานุกรมอุปนิษั 1.4.10 ซึ่งแสดงใ้เห็นถึง
 ความเชื่อที่แตกต่างกันออกไปว่า "บุคคลผู้รู้ว่าตนเองคือพรหมัน ย่อมกลายเป็นพรหมัน
 [ทันทีแม้ขณะที่ยังครองร่างอยู่ในโลกนี้] โดยที่เทพเจ้าทั้งหลายก็ไม่มีอำนาจที่จะมา
 รัคขวางมิใ้เขาเป็นเช่นนั้นได้ เนื่องจากว่าเขาได้กลายเป็นอากัณของบรหฺมาเทพเจ้า
 ทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว" (ย เหว เวท ธั สรวฺนาสุมิตี ๓ อิทั สรวุ ภวติ . คสุย น
 น เทวาสุจ นาภฺตุยา อีศเต , อากุมา เพุยนั ๓ ภวติ .)

2 Paul Deussen, The Philosophy of the Upanishads,
 trans. A.S. Geden (New York : Dover Publication, 1966),
 p. 356

3 ในฉานโทคยอุปนิษั 3.14.4 มีข้อความที่แสดงใ้เห็นถึงความเชื่อที่ว่า
 มีความแตกต่างทางคานะระหว่างพรหมันกับอากัณจริง กล่าวคือ "ข้าพเจ้าจะกลับไป
 สู่พรหมันที่ข้าพเจ้าได้จามา" (เอคฺมิตะ เปุรคยาภิสฺมวิตาสมิตี)

พวกเรารู้ว่า มีความจำเป็นในการที่อาत्मันจะต้องละทิ้งร่างนี้ไปก่อนจึงจะกลับไปรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพรหมันได้¹ ดังที่ในทฤทธารันยกถุณินิหิตัมกล่าวไว้เป็นบทอุปมาว่า "เหมือนงูลอกครามที่ตายแล้วทิ้งไว้บนจอมปลวก อาत्मัน [ของบุคคลผู้บรรลุโมกษะ] บอมละทิ้งร่างนี้ไปเฉย [ตลอดกาล] ในทำนองเดียวกัน แล้วอาत्मันอันเป็นอมตะที่ปราศจากร่างนี้ ก็จะได้กลายเป็นพรหมันเหี่ยว"² ต่อมาในสมัยหลัง คนส่วนใหญ่ยอมรับแนวความคิดดังกล่าว โดยถือว่า วิเทหมุกติ เป็นการหลุดพ้นขั้นสูงสุด เพราะเป็นการที่อาत्मันได้เป็นอิสระจากร่างกายอย่างแท้จริง³ ซึ่งเป็นการหลุดพ้นไปจากโลกนี้โดยสมบูรณ์

นอกจากนี้ ในคัมภีร์อุปนิษัตยังมีกล่าวถึงการบรรลุโมกษะเป็นลำดับขั้น ภายหลังจากที่บุคคลใดตายไปแล้ว ถือเป็นการบรรลุโมกษะในแบบค่อยเป็นค่อยไป เรียกว่า ภาวะมุกติ ได้แก่ บุคคลอยู่ในระหว่างที่ยังมีชีวิตอยู่ได้พักเพียรพิจารณาอาत्मัน อยู่ใหม่ [แต่ยังไม่สามารถที่จะรู้แจ้งอาत्मันได้] ครั้นเมื่อตายลง ก็จะโคจรลง

¹ Deussen, The Philosophy of the Upanishads, trans. A.S. Geden, p. 357

² ทฤทธารันยกถุณินิหิต 4.4.7
 ยกาหิรฺวฺลฺยํ วรฺมิเก มฤตา ปฺรคฺยสฺสกา คฺยํค , เจวเมเวหิ คฺริโร เตเต . อณาม-
 คฺริโร ³ มฤคเ ปฺราโธ หฺรฺหฺโมว .

³ L.D. Barnett, Wisdom of the East : Brahma - Knowledge (London : John Murray, 1907), p. 52

พรหมณ์เป็นลำดับขั้นโดยทางที่เรียกว่า "เหวียน"¹ ซึ่งถือเป็นทางไปที่ไม่มีการกลับ
มายังโลกนี้อีก² โดยเหวียน อาตมมันของบุคคลผู้ที่ระโก้นหลุดพ้นจากการเวียนว่าย-
ตายเกิดในวัฏสงสารจะฐานจุกต่าง ๆ ที่แสดงถึงความสว่างไสว³ (แสงสว่าง,
กลางวัน, มัชฌิมขันธ์, อุตทราชนตลอด 6 เดือน⁴, ปี, พระอาทิตย์, พระจันทร์,
สายฟ้า) และในที่สุก ก็จะมีบรรลุถึงจุดหมายปลายทางคือ พรหมณ์ ซึ่งจากนั้น เขาก็จะ-

¹ คำว่า "เหวียน" เป็นคำเก่าแก่ที่มีปรากฏอยู่บ่อยครั้งในคัมภีร์ฤคเวท
เช่น 3.58.5 เป็นบทเชื่อเชิญพระอิศวรในมาสู่มีชัยโดยทาง "เหวียน" (เฮน
ยามนุ ปลิภีรุเหวยาโนะ) ใน 10.51.5 พระอิศวรได้รับการอ้อนวอนให้ทำทาง
"เหวียน" ที่ไปไคโดยสะดวก และนำเครื่องสังเวไปด้วยความยินดี (สุคาณ ปละ
กตุสุหิ เหวยานาน วต หวฺยานิ สุมนฺสุยมานะ) ฯลฯ ต่อมาในสมัยอุปันนิษัต "เหวียน"
ถือเป็นทางไปของผู้ที่จะบรรลุโมกษะเท่านั้น ซึ่งตรงกันข้ามกับ "นิคฤยาน"

Kane, History of Dharmasāstra, IV : 189

² สกททวารัณยอุปนิษัต 6.2.15; ฉานโทกยอุปนิษัต 4.15.5;
มูณฑอุปนิษัต 1.2.11, 3.1.6; ปรัศนอุปนิษัต 1.10

³ ชื่อของสถานี่ต่าง ๆ ที่มีปรากฏอยู่บนเส้นทาง "เหวียน" นี้ มิได้ใช้ใ
ความหมายตรงตามคำอักษร แต่ใช้เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงลำดับความก้าวหน้าของความรู
ที่ละขั้น ๆ

Radhakrishnan, The Principal Upanisads, p. 432

⁴ "อุตทราชน" คือการที่ดวงอาทิตย์โคจรไปทางทิศเหนือเป็นระยะเวลา 6
เดือน [ตรงกันข้ามกับ ทักษิณายน]

Robert Ernest Hume, The Thirteen Principal
Upanishads (London : Oxford University Press, 1921),
p. 224

ไม่ต้องถกถัมนามีชีวิตอยู่ในโลกนี้อีกเลย¹

ผลของการบรรลุโมกษะ

เนื่องจากความรุนแรงในความจริงที่ว่า สิ่งอันเป็นสาระที่แท้จริงของคนคือ
 อากัณเฐนึ่งเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพรหมัน อันเป็นหลักที่มาแรกสุดและเป็นสาระของ
 ทุกสิ่งทุกอย่างในสกลจักรวาล ความคิดที่ว่าตนเองมีความแตกต่างไปจากสิ่งอื่น ๆ โดย
 เนื้อแท้เป็นอันหนึ่งอันเดียวไปโดยปริยาย : เขาย่อมมองเห็นอากัณเฐนึ่งของสรรพสัตว์ทั้งหลาย
 ในอากัณเฐนึ่งของตนเอง และมองเห็นอากัณเฐนึ่งของตนเองในสรรพสัตว์ทั้งหลาย² ทุกสิ่งทุก-
 อย่างในสายตาของเขาไม่มีความแตกต่างกันอย่างแท้จริงเลย³ ถึงแม้มีคำกล่าวเอาไว้
 ว่า "สิ่งใดก็ตามที่มีอยู่ ณ ที่นี้ ก็คือสิ่งที่มีอยู่ ณ ที่โน่น และสิ่งใดก็ตามที่มีอยู่ ณ ที่โน่น
 ก็คือสิ่งที่มีอยู่ ณ ที่นี้"⁴ และด้วยการละความเห็นต่างระหว่างสิ่งต่าง ๆ ได้สำเร็จ ความ
 หรือความปรารถนาทั้งปวงที่เคยมีอยู่ย่อมสูญหายไปโดยสิ้นเชิง "บุคคลจะปรารถนาสิ่งใด
 ได้ในเมื่อ [เขา⁵มุ่งแห่งตลอดแล้ว] เขาคือทุกสิ่งทุกอย่าง"⁵ ในความคิดของเขา

1 สฤททวารัณยอุปนิษัท 6.2.15

ฉานโทคยอุปนิษัท 4.15.5

2 อีศวรรสยอุปนิษัท 6

3 การุกอุปนิษัท 2.1.10, 11

เนท นานาสติ กิจฺจน

4 การุกอุปนิษัท 2.1.10

ยเทเวท ตพฺมุตร , ยพฺมุตร ตพฺนวิห

5 มาตฺพฺยกการิกา 1.9

อ้างอิงใน Deussen, The Philosophy of the Upanishads, trans.

A.S. Geeden, pp. 353, 354

"สิ่งทั้งปวงเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปในตัวของเขาเอง [เพราะว่า] เขาคือพรหมัน ซึ่ง เป็นหนึ่งเดียวไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่สองนั้น"¹ และด้วยเหตุนี้ เขาจึงไม่มีความสะอึกหวาดกลัวต่อสิ่งใด ๆ เพราะความหวาดกลัวจะมีขึ้นได้จากสิ่งอื่นซึ่งเป็นฝ่ายตรงข้าม หรือ ฝ่ายที่สองเท่านั้น²

นอกจากนั้น บุคคลผู้รู้นางว่าตนเองคือพรหมันย่อมหลุดพ้นจากกรรมทั้งปวง ทั้งที่ใดกระทำลงไปแล้วและที่กำลังกระทำอยู่ ไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือชั่วก็ตาม³: กรรมเหล่านั้นย่อมสูญสิ้นไปหมดเหมือนคนขี่ที่เอาไหม้สูญสิ้นไปโดยไม้อ้อเสนาใน กองไฟ⁴ ส่วนกรรมซึ่งจะกระทำต่อไปในอนาคตย่อมไม่อาจที่จะแปดเปื้อนติดตัวเขา ได้เลยเหมือนกับน้ำขอมไม่เกาะติดบนใบบัว⁵ ทั้งนี้เพราะความยึดมั่นถือมั่นในความคิด

¹ ไกวัลยอุปนิษัท 19 [เปรียบเทียบกับฉานโทคยอุปนิษัท 3.14.1: สรวุ ฐลวิทฺ ทฺรุมฺ ทฺรฺชฺชานฺ อิติ]

มยฺเขว สกลํ ชาคํ มยิ สรวุ ปฺรคฺคิยฺชิตฺติ
มยิ สรวุ ลยฺ ยาคิ ทฺทฺ ทฺรฺหฺมาหฺวํมสฺมฺมยฺหิ

² สฤทฺทวารัณยอุปนิษัท 1.4.2

กสฺมาหฺ ทฺหฺยเกนฺยฺทฺ , ทฺวิทฺยฺยาหฺ วั ภยํ ภวติ

³ สฤทฺทวารัณยอุปนิษัท 4.4.22; ฉานโทคยอุปนิษัท 8.4.1, 8.13; มุณทกอุปนิษัท 3.1.3; ไทคทิวอุปนิษัท 2.9; เกาษีตฺกิทฺราหฺมณฺอุปนิษัท

1.4, 3.1; ไมทฺรายนฺยอุปนิษัท 2.7, 6.34 ฯลฯ

⁴ ฉานโทคยอุปนิษัท 5.24.3

ส่วนในเกาษีตฺกิทฺราหฺมณฺอุปนิษัท 1.4 มีระบุไว้ว่า ผลของกรรมดีจะตกเป็น ของบรรดาญาติมิตรอันเป็นที่รักทั้งหลาย ส่วนผลของกรรมชั่วจะตกเป็นของบุคคลซึ่งไม่เป็นที่รัก (ทศฺย ปฺริยา ชฺชฺยาคยฺะ สฺกฺกตฺมฺยฺนฺยฺทฺยฺปฺริยา หุสฺสฺกตฺ)

⁵ ฉานโทคยอุปนิษัท 4.14.3

ที่ว่า ตนเองเป็นมีเจเนนุคคัล[อหังการและมมังการ] อันเป็นปรากฏานของความผูกพันกับกรรมที่ตนได้กระทำซึ่งเป็นสาเหตุของการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารโคทมคสันองในความรู้งั้น คว้าเหตุนี้การที่เขาจะมีชีวิตอยู่ต่อไปหรือจะอันชีวิตลงในทันที ย่อมไม่มีผลดี-ผลเสียใด ๆ ทั้งสิ้นต่อเขา เขาสามารถที่จะเลือกกระทำกรรมใด ๆ ได้ทุกอย่างตามที่ต้องการโดยที่ไม่ทำให้เขาคงแปดเปื้อนด้วยกรรมเหล่านั้นเลย แต่กรรมทุกชนิดที่เขากระทำ ย่อมจะเป็นไปเพื่อการสงเคราะห์บุคคลอื่นโดยอหังการนี้ ทั้งนี้เพราะ ความเห็นแก่ตัวของเขาโคทมคสันไปแล้วพร้อมกับการละความคิดอหังการ-มมังการใดโดยเด็ดขาด

บุคคลดังกล่าวเมื่อจากโลกนี้ไปแล้วย่อมได้รับความเป็นอมตะ หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารตลอดกาลซึ่งถือเป็นจุดมุ่งหมายอันสูงสุดของชาวอินเดียโบราณในสมัยอุปนิษัท ดังที่มีปรากฏให้เห็นได้อย่างเด่นชัดจากข้อความที่ว่า : "จากความไม่จริง จงนำเราไปสู่ความจริง, จากความมืด จงนำเราไปสู่ความสว่าง, จากความ-ตาย จงนำเราไปสู่ความเป็นอมตะ" ¹

¹ ศฤททวารัณยอุปนิษัท 1.3.28

อสโต มา สห คมย , ทมโส มา โชยติร คมย , มฤทโยร มามฤติ คมย .

นอกจากนั้น ยังได้อธิบายข้อความนี้ต่อไปว่า ความไม่จริงหมายถึงถึงความตาย และความจริงหมายถึงความเป็นอมตะ(มฤตยูร วา อสโต , สนมฤติ) ในทำนองเดียวกัน ความมืดหมายถึงความตาย ส่วนความสว่างหมายถึงความเป็นอมตะ(มฤตยูร วา คมะ โชยติรมฤติ) ดังนั้น ถ้อยคำที่ต้องการจะกล่าวในที่นี้จึงไม่มีอะไรมากไปกว่า การนำให้เห็นถึงความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะหลุดพ้นจากการพบกับความตายตามกฎเกณฑ์ของวัฏสงสาร ไปสู่การดำรงอยู่เป็นนิรันดร์

หลังสมัยพระเวท ความคิดของชาวอินเดียนั้นได้มีการวิวัฒนาการ
เปลี่ยนแปลงไปจนเกิดมีศาสนาที่สำคัญของโลกขึ้นถึง 3 ศาสนา คือ ศาสนาฮินดู พุทธ
และ เจน ศาสนาทั้งกล่าวทั้ง 3 นี้ ถึงแม้จะมีแนวความคิดหรือทฤษฎี ตลอดจนหลักปฏิบัติ
ที่แตกต่างกันออกไป แต่ก็มีความหมายปลายทางร่วมกัน นั่นคือ เพื่อความหลุดพ้นจากการ
เวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร ซึ่งในศาสนาฮินดูเรียกว่า โภกษะ หรือ มุกติ และ
บางครั้งก็เรียกว่า นิรวาณ(นิรฺวฺาณ) อาทิเช่น ในคัมภีร์ภควัทคีตา ส่วนในศาสนาเจน
และศาสนาพุทธนั้นเรียกว่า โภกษะ และนิพพาน ตามลำดับ ด้วยเหตุนี้ เราจึงอาจกล่าว
ได้ว่า ความคิดเรื่อง "โภกษะ" ในคัมภีร์อุปนิษद्ได้มีอิทธิพลครอบงำจิตใจของชาวอินเดียนับ
ตั้งแต่สมัยพระเวทเรื่อยมาจนกระทั่งทุกวันนี้

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย